

8. Литовченко С.Є., Корсакова М.І. Корпоративна соціальна відповідальність: суспільні очікування / С.Є. Литовченко, М.І. Корсакова. – М., 2003. – С. 61.
9. Палацци М. Корпоративная социальная ответственность и успех в бизнесе / М. Палацци, Дж. Статчер. – М., 1997. – С. 17.
10. Керівництво з соціальної відповідальності ISO TMB / WG SR N 113). Дата прийняття проекту 2007 – 7 – 23. – Секретаріат SIS / ABNT, 2007. – 104 с.
11. ДСТУ ISO / CD 26000: 2009 – Системи управління соціальною відповідальністю. Вимоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klubok.net/Downloads-index-req-viewdownloaddetails-lid-347.htm>.
12. Устойчивый бизнес [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://csrjournal.com/9360-kso-v-ukraine-cinichnyj-utilitarizm-ili-aristotelevskoe-obshhee-bлаго.html>.

УДК 006.025+316.334.3:314.113-043.92(477)

Романуха О.М.

кандидат історичних наук,

доцент кафедри маркетингу та менеджменту

Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено аналізу соціально-економічних наслідків старіння населення України. Розглянуто проблеми соціального характеру, значну увагу приділено розгляду економічних наслідків депопуляції. Відзначено потребу реформування пенсійної системи, проведення змін у соціальній сфері та економіці.

Ключові слова: населення, старіння, економіка, демографія, соціальна сфера, депопуляція.

Романуха О.М. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ СТАРЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Статья посвящена анализу социально-экономических последствий старения населения Украины. Рассмотрены проблемы социального характера, значительное внимание уделено рассмотрению экономических последствий депопуляции. Отмечена потребность реформирования пенсионной системы, проведения изменений в социальной сфере и экономике.

Ключевые слова: население, старение, экономика, демография, социальная сфера, депопуляция.

Romanukha O.M. SOCIAL-ECONOMIC CONSEQUENCES OF UKRAINIAN POPULATION AGEING

This article analyzes the socio-economic impact of the aging population of Ukraine. The problems of a social nature, considerable attention is paid to the economic consequences of the depopulation. There was a need to reform the pension system, making changes in the social sphere and economy.

Keywords: population aging, the economy, demography, social sphere, depopulation.

Постановка проблеми. Демографічна ситуація багато в чому визначає стан економіки та соціальний рівень суспільства. Оскільки людина є не лише виробником, а й споживачем суспільних благ, емкість внутрішнього ринку та економічний потенціал залежать саме від чисельності населення, його вікової характеристики. На момент проголошення незалежності Україна мала досить високі демографічні показники за чисельністю, але не віковими показниками. Починаючи з 70-х років ХХ ст. на пострадянському просторі смертність почала перевищувати народжуваність, а тим самим почали закладатися умови сьогоденішньої демографічної кризи. Вона має серйозні демографічні, економічні, суспільні, соціопсихологічні, культурні та медичні наслідки. Досить часто цей процес сприймається як загроза соціальному розвитку, процвітанню, благополуччю, нормальному зв'язку між поколіннями, інноваційному і технологічному розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання породжує значний інтерес у наукових колах. Серед досліджень варто виділити роботи В. Альперович [1], І. Курило [2], Е. Лібанової [3], О.В. Макарова [4] та ін. Науковці торкаються різних аспектів, серед яких – необхідність реформування пенсійної системи; навантаження на працездатне населення; потреба модернізації сфери медичного обслуговування. Поряд із цим малодослідженими залишаються питання перебудови економіки, можливої зміни про-

мислової спеціалізації держави; розвитку соціальної політики, звернення уваги на питання міграції. Враховуючи це, потреба подальшої наукової розробки проблеми не викликає сумнівів.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні й аналізі соціально-економічних наслідків старіння населення України.

Реалізація поставленої мети досягається за допомогою вирішення конкретних завдань: розкрити економічні та соціальні наслідки старіння населення; показати перспективу розвитку української економіки на фоні демографічної кризи; виявити причини та можливі варіанти виходу з ситуації, що склалася.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорене старіння населення на тлі низької народжуваності та депопуляції в Україні є одним із тих феноменів, які матимуть довготривалий вплив на всі сторони життєдіяльності суспільства. Демографічне старіння своїми основними економіко-демографічними наслідками матиме: скорочення чисельності та частки трудоактивного населення (а відтак – формування з часом певного дефіциту робочої сили); збільшення демоєкономічного (і, відповідно, податкового) навантаження на працездатне населення; скорочення фінансових можливостей для соціального забезпечення в умовах загального зростання попиту на соціальні послуги з боку осіб літнього віку, самотніх, малозабезпечених.

Проте, виходячи з соціально-економічних позицій, найбільш суттєвим наслідком старіння насе-

лення є те, що ці демографічні тенденції зумовляватимуть подальше скорочення бази відтворення трудового потенціалу. Зокрема, вже у найближчі 15–20 років абсолютна та відносна чисельність перспективних із точки зору формування і відтворення трудового потенціалу населення його вікового контингенту (осіб допрацездатного і працездатного віку) в Україні має помітно скоротитися (рис. 1).

Враховуючи темпи збільшення числа літніх людей та зменшення громадян працездатного віку, це призведе до посилення соціального та фінансового навантаження на останніх. В Україні останніми роками навантаження на працездатний за віком контингент повільно, але неухильно збільшувалося переважно за рахунок осіб, старших за працездатний вік. Так, якщо на початок 2008 р. на 100 осіб працездатного віку припадало 397 осіб після працездатного віку (і 252 – у віці, молодшому за працездатний), то у 2009 р. ці показники становили 399 та 252 особи відповідно, у 2010 р. – 253 та 406 осіб (рис. 2). Зростання навантаження на працездатне населення може мати різні прояви: фінансові (збільшення податків); фізичні (збільшення робочого віку чи дня); моральні (перевтомлення та неможливість налагодження власного відпочинку через постійну роботу). Багато в чому дані обмеження вже існують: пенсійний вік збільшено, тривалість робочого дня зазвичай ненормована, податки зростають. Наслідки такого перенавантаження – швидке вироблення робочого потенціалу людини та погіршення здоров'я, втрата працездатності. Темпи зростання кількості інвалідів в Україні залишаються високими, а середній вік серцево-судинних захворювань наближається до 40 років.

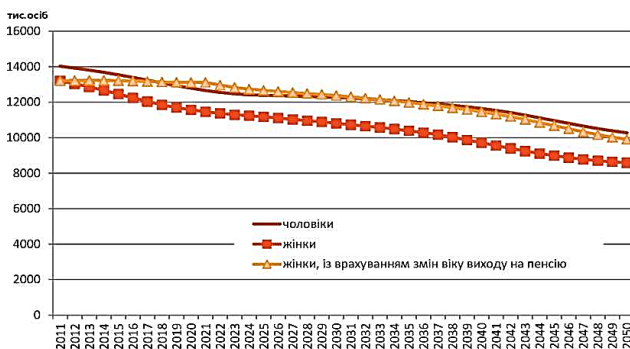

Рис. 1. Прогноз чисельності населення України у працездатному віці на період до 2060 р.

Джерело: розрахунки фахівців ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України за середнім варіантом демографічного прогнозу України 2011 р. перегляду

При цьому Україні притаманна вельми істотна диференціація демографічного навантаження працездатного за віком населення у містах і селах: якщо у міських поселеннях станом на 2011 р. на 1 000 працездатних припадало 385 осіб пенсійного віку (і 233 дитини), то в сільській місцевості – 473 та 307 осіб відповідно. У регіональному аспекті найвищі рівні демографічного навантаження особами літнього віку наразі спостерігаються у Чернігівській (508 літніх на 1 000 працездатних), Черкаській (471), Кіровоградській (471) та Вінницькій (457 осіб) областях [3].

Демографічні прогнози також свідчать про те, що у сільській місцевості (де спостерігається певне «вичерпання» потенціалу старіння населення) слід чекати деякого зниження рівня постаріння, у той час як у міських поселеннях – його підвищення [5].

У зв'язку з цим відмінності в рівнях демоекономічного навантаження в містах і селах згладжуватимуться. Оскільки демоекономічне навантаження в містах помітно зросте, посиляться побутове навантаження на міських жінок, що загострить проблему розвитку суспільних форм догляду за літніми людьми. Виникне потреба встановлення субсидії на повсякденний догляд для жінок. Їх розмір має бути вищим за усі інші потенційні джерела прибутку, оскільки це стане для людей основним видом заробітку. При цьому можливості сімейного догляду, з огляду на перспективу старіння нації, невтішні [7].

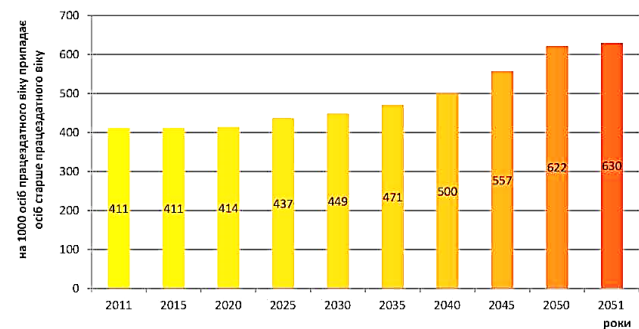

Рис. 2. Демографічне навантаження особами пенсійного віку в Україні в 2011 р. та на перспективу. Прогнозні оцінки виконано з урахуванням поступового підвищення пенсійного віку для жінок

Джерело: дані Держкомстату України та розрахунки за середнім варіантом демографічного прогнозу України

У цілому демографічне старіння певним чином порушує структуру взаємодії між поколіннями. Породжувані старінням населення виклики вимагають кардинальної перебудови всієї соціально-економічної системи, пристосування суспільства й економіки до особливостей «постарілого» населення, в якому кількість споживачів перевищує чисельність економічно активного населення. У зв'язку з цим нині основний акцент у соціальній політиці розвинутих країн Європи робиться саме на мінімізації нинішніх і майбутніх соціально-економічних наслідків старіння населення. Саме на Мадридській всесвітній асамблеї з проблем старіння представники урядів усіх країн світу погодилися з необхідністю враховувати проблеми та соціально-економічні наслідки старіння у державних соціально-економічних стратегіях, політиці, а також у практичній діяльності урядів.

Така потреба обумовлена тим, що посилюється невідповідність «старіючої» вікової структури наявній соціально-економічній системі, яка сформувалася в умовах більш молодого населення. Люди похилого віку мають свої потреби, пріоритети в купівлі речей, підвищену потребу в ліках. Водночас економіка зорієнтована на підвищений випуск продукції інших видів: машинобудування, металургії, продуктів повсякденного вжитку. Цілком зрозуміло, що значна частина продукції зорієнтована на внутрішнього споживача, тому в умовах низьких соціальних виплат, збільшення чисельності людей пенсійного віку, погіршення стану їх здоров'я можна прогнозувати лише скорочення внутрішнього ринку, як наслідок – зростання безробіття та посилення соціальної напруженості. Пенсіонер не купить собі автомобіль, не буде будувати новий будинок, купувати побутову техніку, меблі. Як наслідок – обсяги виробництва в державі впадуть. Своєю чергою виникне підвищений попит на ліки, послуги медичних закладів.

Звісно, держава не буде готова до задоволення такого попиту на ліки і ввозитиме їх з-за кордону. Як наслідок – збереження від'ємного зовнішньоторговельного сальдо та відтік капіталу з країни.

У зв'язку з цим реформування потребують медичні заклади, соціальні служби. Особливістю України є те, що більшість її громадян приходять до порогу старості з вцент зношеним організмом, набуваючи до літнього віку «букет» різноманітних розладів здоров'я. Майже третина померлих в Україні в 2010 р. – це особи, які не дожили й до 65 років (тобто померли передчасно).

Уявлення ж про те, яким нині є шанс для народжених в Україні дожити до різних рубежів літнього віку і як він змінювався за останні шість років, дають показники, наведені у табл. 1.

Тож певні позитивні зрушення в індикаторах дожиття до старості стали виявлятися лише в останні кілька років, при цьому за значеннями цих показників наша країна суттєво відстає від розвинутих європейських держав.

У цілому стан здоров'я літнього населення в Україні поступово погіршується. Проблеми прогресують, поширеність захворювань серед осіб, старших за працездатний вік, зросла в останнє десятиріччя майже на третину. Так, якщо в 2001 р. поширеність хвороб становила серед населення післяпрацездатного віку 213 982 на 100 тис. осіб, то в 2011 р. цей показник сягнув 283 451 на 100 тис. осіб (захворюваність, відповідно, 46 954 та 50 788 на 100 тис. відповідного населення). Взагалі ж для населення пенсійного віку рівні загальної й первинної захворюваності та первинної інвалідності, відповідно, у 2,3, 1,5 і 8 разів вищі, ніж для осіб працездатного віку, що детерміновано віковими змінами організму.

Смертність населення у літньому віці в Україні є відчутно вищою, ніж у країнах ЄС (у середньому – в 1,7 рази), і в цілому навіть дещо перевищує таку в Російській Федерації. При цьому порівняно з найбільш розвинутими європейськими країнами максимальне перевищення характерне саме для більш «молодого» вікового відрізка – 60–74 роки: смертність українських чоловіків у цьому інтервалі нині більш ніж втричі, а жінок – більш ніж вдвічі вища, ніж у Норвегії [5].

Негативним економічним наслідком старіння населення може стати занепад ринку послуг. Для української економіки цей вид бізнесу почав набирати певних темпів розвитку лише на початку ХХІ ст. Необхідність подолання пострадянських стереотипів, формату життя давало про себе знати. Однак сьогодні в пік росту старіння населення, низького рівня їх соціального захисту ми не можемо вести мову для громадян України про «європейську старість». Пенсіонери навряд чи кудись можуть поїхати, навіть у межах України, піти до театру, кіно, тим паче розважальний центр. Це для них непомірне фінансове навантаження. Через це зменшення мобільності буде негативно позначатися на рентабельності транспортної сфери, сфери послуг, готельно-ресторанного біз-

несу тощо. Як бачимо, подібне розбалансування може набрати значних форм та вилитися у реальну економічну загрозу. Вже сьогодні українське суспільство стикається з подібними проблемами у вигляді скорочення робочих місць, зменшення через інфляцію купівельної спроможності, зростання податкового навантаження, скорочення заощаджень тощо [2].

Зростаюче навантаження на соціальні статті бюджету в умовах поглиблення демографічного старіння насамперед актуалізує потреби щодо збільшення пенсійних коштів, а також пов'язане і з формуванням додаткового «попиту» на медичні послуги з боку літнього населення, з необхідністю вкладень у розвиток спеціальних медичних технологій, орієнтованих на літнє населення, збільшення ресурсів для утримання осіб літнього віку в інтернатних закладах. При цьому в Україні необхідність збільшення витрат на підтримання здоров'я літніх громадян, пов'язана зі зростанням їх чисельності й частки в населенні, у середньостроковій перспективі поєднуютиметься з потребою у збільшенні вкладень у здоров'я осіб працездатного віку (з огляду на його незадовільний стан і високу передчасну смертність).

Фахівцями доведено, що у царині соціального захисту літніх людей найбільші проблеми виникають і надалі будуть загострюватися саме в тих країнах, де населення як старіє, так і скорочується. Зі стрімким же скороченням чисельності населення на тлі доволі високого рівня постаріння в Європі наразі зіткнулися саме постсоціалістичні держави Східної Європи (включаючи й Україну), а також Італія та Німеччина.

У зв'язку з цим окремим питанням, що потребує вирішення, є реформування пенсійної системи. Вже давно назріли і певним чином реалізувалися деякі аспекти пенсійної системи, спрямовані на вдосконалення її параметрів, підвищення ефективності реалізації соціальних та економічних завдань розвитку держави.

Слід згадати і про такий зумовлений старінням населення виклик економічного характеру в Україні, як старіння робочої сили за умов її недостатньої освітньо-професійної гнучкості та слабкого розвитку інститутів і традицій самоосвітньої діяльності, неперервної освіти впродовж життя. Це загрожує уповільненням оновлення знань та ідей, гальмуванням науково-технічного прогресу. До речі, особливо скрутним уявляється становище із поповненням робочої сили молодими кваліфікованими кадрами в тих регіонах країни, де нині високий рівень старіння населення й особливо несприятливий баланс його природного руху поєднується з помітним міграційним відтоком, «застійною» динамікою і консервативною структурою економіки і зайнятості населення (Сумська, Чернігівська, Луганська, Кіровоградська області та ін.) [8]. Усе це потребує формування «людиноцентричної» економіки.

Проблема старіння нації та її депопуляції несе загрози і з точки зору національної безпеки. Вивільнення територій для проживання з часом може стати привабливим місцем для мігрантів із країн Азії.

Таблиця 1

Імовірність дожиття до літнього віку в Україні в 2006–2011 рр.

Імовірність дожити	2006	2007	2008	2009	2010	2011
до 60 років	0,7235	0,7146	0,7193	0,7592	0,7769	0,78717
до 65 років	0,6397	0,6323	0,6385	0,6804	0,6988	0,71005
до 80 років	0,2846	0,2853	0,2932	0,3215	0,3305	0,35087

Джерело: розрахунки за таблицями смертності та середньої очікуваної тривалості життя, побудованими фахівцями ІДСД ім. М.В. Птухи НАН України

У даному випадку держава зіткнеться з проблемами їх прийняття, розміщення, навчання, адаптації, що ляже важкою ношею на бюджет країни.

Висновки. Отже, Україна відноситься до країн із високим рівнем старіння населення: за часткою осіб віком 60 років і старше вона замикає групу з 25 найстаріших країн світу. Старіння населення в Україні вирізняється такими особливостями, як підвладність впливу «демографічних хвиль», відчутна статева і територіальна диференціація рівня постаріння населення.

У зв'язку з цим Україна зазнає особливо помітних труднощів у царині соціального захисту осіб літнього віку й у перспективі вельми гостро відчуватиме такі соціально-економічні наслідки цього процесу, як посилення демоекономічного (відповідно, і податкового) навантаження на працездатний контингент, дефіцит робочої сили (насамперед кваліфікованої), загальне старіння робочої сили, скорочення можливостей трудоресурсного забезпечення довготривалого догляду осіб літнього віку, зростання попиту на медичні послуги тощо. Вищезазначене вже наразі потребує перебудови наявної соціально-економічної системи відповідно до потреб старіючого населення, реформування системи соціального захисту, пенсійного фонду, охорони здоров'я.

Негативними проявами цих процесів може стати відтік капіталів із держави, наплив мігрантів, занепад традиційних галузей промисловості, посилення залежності від імпортних товарів, загибель таких напрямів бізнесу, як туризм, готельно-ресторанна справа. У зв'язку з цим держава має не лише переймати досвід європейських країн, але й на законодавчому рівні прискорити процеси прийняття відповідних рішень, нормативних актів, програм розвитку.

Іншими недоліками формування політики в інтересах літніх осіб в Україні лишаються: вплив на діяльність у царині старіння та соціального захисту осіб похилого віку політичного популізму; превалювання «пожежно-рятівних» заходів на шкоду системній складовій, спрямованості на перспективу; відсутність правильно обраних пріоритетів при фінансуванні та реалізації цільових комплексних програм, брак комплексності при вирішенні окремих проблем. Поширеною вадою низки національних рішень (програм) є їх декларативний характер, подеколи – непослідовність в їх реалізації, залежність від політичної кон'юнктури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Альперович В.Д. Геронтологія. Старість. Социкультурный портрет / В.Д. Альперович. – М.: Приор: експерт. Бюро, 1998. – 270 с.
2. Курило І.О. Старіння населення в Україні у дзеркалі соціально-демографічної політики / І.О. Курило // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2 (18). – С. 23–32.
3. Лібанова Е.М. Гармонізація соціально-економічного розвитку із процесами старіння. Що здійснюється в Україні? / Е.М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 2 (18). – С. 5–23.
4. Макарова О.В. Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки / О.В. Макарова. – К.: Ліра-К, 2004. – 328 с.
5. Комплексний демографічний прогноз України на період до 2050 р. / За ред. чл.-кор. НАНУ, д.е.н., проф. Е.М. Лібанової. – К.: Український центр соціальних реформ, 2006. – 138 с.
6. Качан Л.П. «Мішок добробуту» чи «віз проблем?» / Л.П. Качан // Соціальний захист. – 2009. – № 11. – С. 3–5.
7. Україна. Цілі розвитку тисячоліття 2000+5: матеріали до ювілейної 60-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. – К.: Дія, 2005. – 47 с.